

Marcin Wachowicz
Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

Społeczne prawa i obowiązki człowieka względem państwa i Kościoła w perspektywie myśli świętego Augustyna z Hippony

**Social rights and duties man against the state
and the Church in the perspective of thought
Saint Augustine of Hippo**

Streszczenie. Celem artykułu jest pokazanie ponadczasowości, i uniwersalności myśli świętego Augustyna który łączył w swojej refleksji elementy filozofii greckiej z rzymskim prawem oraz tradycją chrześcijańską, w odniesieniu do struktur społecznych tworzonych przez ludzi. Prezentowany artykuł zajmuje się, obecną już w innych opracowaniach, kwestią społecznego wymiaru antropologicznej myśli świętego Augustyna. Wychodząc od człowieka jako podmiotu prawa tworzącego podstawową komórkę społeczną jaką jest rodzina, jej zadań oraz interakcji z innymi podmiotami społecznymi, tworzącymi społeczeństwo jako państwo świeckie *civitas terrana* oraz wspólnotę eklezyjalną czyli kościół jako państwo Boże *civitas Dei*. Te trzy sfery zobowiązań człowieka żyjącego w społeczeństwie, na które oddziałuje i które sam tworzy, związanych z określonymi obowiązkami, ale także prawami każdego człowieka wyznaczają strukturę artykułu, który stara się przedstawić każdorazowo ich specyfikę oraz niezbywalność, a także konieczne do ich funkcjonowania reguły współżycia, i łączące je wzajemne zależności.

Słowa kluczowe: filozofia świętego Augustyna, prawo, obowiązki, państwo Boże, państwo ziemskie

Abstract. The aim of the article is to show the timelessness and universality of the thoughts of Saint Augustine, who combined in his reflections elements of Greek philosophy with Roman law and Christian tradition in relation to social structures created by people. The presented article deals with the issue of the social dimension of the anthropological thought of Saint Augustine, already present in other studies. Starting

from the human being as the subject of law creating the basic social unit which is the family, its tasks and interactions with other social subjects, creating society as a secular state - *civitas terrana* and the ecclesial community, that is the church as the state of God - *civitas Dei*. These three spheres of obligations of a person living in society, determine the structure of the article, which tries to present their specificity and non-transferability, as well as the rules of coexistence necessary for their functioning, and their mutual dependencies.

Keywords: Philosophy of St. Augustine, law, duties, the state of God, the earthly state

Wstęp

Wśród licznych autorów antycznego świata zajmujących się tematem państwa trudno nie dostrzec wkładu myśli świętego Augustyna (354-430) w europejską myśl religijno-społeczno-polityczną. Jest on tym większy, iż ukształtowany został na styku dwóch epok, a dokładnie w czasach poprzedzających narodziny nowej epoki w dziejach świata. Ten wielki myśliciel mógł jednak tylko przeczuwać nadejście owego nowego porządku, który miał się dopiero ukształtować po upadku imperium rzymskiego. Augustyn był biskupem nadmorskiego miasta Hippony, leżącego w ówczesnej rzymskiej prowincji Numidii¹. Zapisał się on na kartach historii jako wybitny filozof, teolog i organizator życia kościelnego w Afryce północnej, który niestrudzenie zwalczał herezje manichejską, pelagiańską oraz doktrynę donatystów². Jego monumentalne dzieło *Państwo Boże*, niewątpliwie największe dzieło chrześcijańskiego antyku powstało w związku ze złupieniem Rzymu przez Wizygotów w 410 roku, co dla ówczesnych było wielkim wstrząsem. Jednocześnie też, stało się przyczynkiem do ataków na chrześcijaństwo, jako czynnika osłabiającego imperium, który doprowadził do upadku *Wiecznego Miasta* i załamania się potęgi cesarstwa³. *Państwo Boże*, na wieki ukształtowało pewien sposób korelacji państwa i Kościoła. Biskup Hippony ukazuje w nim bardzo wyraźnie podstawy bu-

¹ H. Chadwick, *Augustyn*, Warszawa 2000, s. 10.

² C. Cremona, *Augustyn z Hippony Rozum i wiara*, Warszawa 1993, s. 202.

³ J. Pastuszka, *Ideał państwa chrześcijańskiego według św. Augustyna*, Lublin 1931, s. 16.

dowy pewnego rodzaju porządku opartego na wzajemnej współpracy, zależności oraz odmienności państwa Bożego i państwa ziemskiego a także zadań i obowiązków, jakie każde z owych państw ma wobec swoich obywateli. W dziele tym wątki społeczne, religijne i polityczne zostały zarysowane w szerszym kontekście spojrzenia Augustyna jako filozofa, teologa a przede wszystkim jako zatroskanego o swój lud pasterza. Mimo, iż trudno nazwać Augustyna teoretykiem państwa, (gdyż nie pozostawił on po sobie żadnego dzieła, które by w sposób systematyczny ukazywało jego poglądy dotyczące struktury, genezy, roli czy funkcjonowania omawianych rzeczywistości), to jednak nie przeszkadza w ukazaniu w jaki sposób Augustyn rozumiał podstawowe zagadnienia dotyczące państwa oraz jego relacji z kościołem, a przede wszystkim roli jaką w obu odgrywa człowiek. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka zadań jakie Hipponczyk stawia przed obywatelami obu państw, a które są naturalną konsekwencją wynikającą z przynależności do któregośkolwiek z nich. Mimo upływu lat wiele z tych zadań nie straciło na swojej aktualności, co pobudza do refleksji. Współcześnie jest to widoczne pod postacią zadań stawianych człowiekowi przez państwo i kościół.

Człowiek, jako istota społeczna

Augustyn w swoich pismach, poruszających tematykę antropologiczną wiele uwagi poświęcił zagadnieniom społecznym. Jego psychologiczno-introspektywne spojrzenie na człowieka obejmowało refleksje nad potrzebami, pragnieniami i celami, jakie człowiek mimo swych cech indywidualnych realizuje żyjąc w społeczeństwie. W swojej wizji człowieka postrzegał go, jako istotę społeczną, która w naturalny sposób organizuje się we wspólnotę, w ramach, której realizuje swoje potrzeby⁴. Należy więc, na samym początku próby scharakteryzowania przyczyn łączenia się ludzi w społeczności i w konsekwencji wspólnoty życia politycznego postawić pytanie o naturę człowieka. Natura ludzka jest rzeczą najbardziej fundamentalną w refleksji nad genezą państwa i społeczeństwa, gdyż to właśnie ona nadaje właściwy kierunek ludz-

⁴ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Lublin 2007, s. 153.

kiemu działaniu⁵. Augustyn jako czynniki wpływające na powstanie państwa jako naturalnej potrzeby każdego człowieka wskazuje dwa czynniki: społeczną naturę ludzką oraz grzech pierworodny⁶. Natura ludzka jest naturą społeczną - odkrywa Augustyn, twierdząc, że nawet w świecie zwierząt występuje instynkt, który każe im gromadzić się w stada⁷. Człowiek natomiast potrzebuje bliskości drugiego człowieka, jego wsparcia zarówno fizycznego jak i duchowego⁸, bo z natury jest bytem społecznym, którego samorealizacja następuje dopiero w relacji do drugiego człowieka, gdyż takim właśnie - zdaniem Augustyna - uczynił go Bóg, zdolnego do tworzenia społeczności i skierowanego na wspólne życie z innymi ludźmi⁹. Przez tę bliskość realizuje i poznaje siebie samego dopełniając w ten sposób swoją naturę oraz człowieczeństwo. Właśnie dzięki temu dynamizmowi w swoim rozwoju człowiek zajmuje szczególne miejsce wśród wszystkich bytów stworzonych przez Boga, gdyż jako jedyny jest również nakierowany na swojego stwórcę¹⁰. Podstawową komórką społeczną jest natomiast małżeństwo i rodzina. To ona prowadzi do harmonii i ładu w społeczeństwie oraz stanowi naturalną, podstawową formę życia społecznego. Rodzina dla Augustyna jest wielkim dobrem, mimo, iż ze względu na cele wyższe w drodze do Boga bardziej ceni celibat, to statutu rodziny broni z całą gorliwością¹¹. Obrona rodziny była w czasach Augustyna bardzo potrzebna, gdyż w tym okresie szerzyła się w Afryce herezja pelagiańska głosząca, że małżeństwo jest jedynie wyborem mniejszego zła, gdyż zapobiega rozpuście. Takie stanowisko biskup Hippony stanowczo odrzuca, widząc w rodzinie, to znaczy w związku kobiety i mężczyzny, naturalny stan człowieka. Małżeństwo, będące relacją dwojga ludzi,

⁵ T. Szczech, *Państwo i prawo w doktrynie św. Augustyna, Marcina Lutra i Jana Kalwina*, Łódź 2006, s. 97.

⁶ S. Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2004, s. 66.

⁷ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 153.

⁸ J. Pastuszka, *Ideał państwa...*, op.cit., s. 23.

⁹ Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty 2002, s. 769-770.

¹⁰ E. Sienkiewicz, *Człowiek w myśli św. Augustyna*, „Teologia w Polsce” 2011, nr. 5(2), s. 269.

¹¹ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa 1965, s. 161.

jest uświęconym darem od Boga – Stwórcy wszystkiego. Małżonkowie również są powołani nie tylko do wspólnoty cielesnej, ale duchowej i mają się wzajemnie uzupełniać, zmierzając razem ku harmonii, tworząc pewnego rodzaju wspólnotę płci¹². Augustyn uznawał całkowitą równość małżonków, na co wskazuje nie kształt ciała, ale rozumna dusza będąca częścią tak mężczyzny jak i kobiety¹³. Małżeństwo ma także dla niego jeden wspólny i najważniejszy dla obu małżonków cel, jakim jest wydanie na świat potomstwa, które następnie zostanie wychowane w rodzinie na dobrego obywatela i chrześcijanina. W takim rozumieniu sam akt seksualny staje się czymś więcej niż tylko zaspokojeniem popędu seksualnego. Staje się wtedy pośrednikiem w przekazaniu życia między stwórcą a stworzeniem¹⁴. Powstała na gruncie więzi przyjaźni a zrodzona z małżeństwa rodzina jest podstawową komórką społeczną, w której ojciec rodziny staje się pewnego rodzaju typem dobrego władcy¹⁵, który ma służyć a nie panować (*servire non dominare*) – a postępując jak dobry ojciec musi być przede wszystkim dobrym pasterzem, który poświęca się dla innych w tym wypadku dla rodziny¹⁶. Rodzina jest więc zdaniem Augustyna społecznością opartą na więzi przyjaźni, równości i wzajemnym oddaniu, bez chęci dominacji którejś z płci¹⁷. Społeczeństwo jest dla człowieka źródłem szczęścia, które daje nam kontakt z innymi ludźmi. Znajomości i przyjaźni, chociaż często nas ranią, to jednak są żywym pragnieniem każdego człowieka. Augustyn doskonale zdawał sobie z tego sprawę, iż w swoim życiu realnie doświadczył miłości i przyjaźni, a także straty, jaka jest z tym związana¹⁸. W wyznaniach pisał o śmierci swojego przyjaciela, o odczuwanym bólu, stracie, oraz o wspólnotcie przyjaźni jaką tworzyli, a która to wspólnota w chwili śmierci uległa rozpadowi, będąc dla niego ogromnie bolesnym doświadczeniem¹⁹. Człowiek wychodzi od rodziny, jako tej najprostszej

¹² J. Salij, *Rozmowy ze świętym Augustynem*, Poznań 1985, s. 216.

¹³ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna myśl św. Augustyna*, s. 161–163.

¹⁴ Ibidem, s. 165.

¹⁵ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 67.

¹⁶ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op.cit., s. 178.

¹⁷ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 68.

¹⁸ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op. cit., s. 154.

¹⁹ Św. Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, Kraków 2009, s. 99.

oraz najbardziej podstawowej struktury organizacji społeczeństwa, tworząc takie wspólnoty jak naród, państwo czy kościół. Na poglądy Augustyna dotyczące państwa i społeczeństwa ogromny wpływ wywarła filozofia stoicka oraz Ciceron²⁰, który poruszał w swoich dziełach bardzo szeroko tematykę dotyczącą niemal wszystkich komórek społecznych, od rodziny, przez naród i państwo aż do nadprzyrodzonej wspólnoty Boga z człowiekiem²¹. Człowiek w augustiańskiej filozofii jest powołany do tego, by żyć w państwie, na nie wpływać, je miłować, jako ziemską ojczyznę, a także, być za nie odpowiedzialnym. Uczucie miłości do ojczyzny również było świętemu dobrze znane. Ostatnie lata swojego życia spędził w Afryce północnej, skąd dobrze można było zaobserwować chylące się ku upadkowi imperium. Była ona dla Augustyna ziemską ojczyzną, z którą był związany, kochając rzymską kulturę, obyczaje, i rzymskie cnoty obywatelskie²².

Prawa i obowiązki człowieka względem państwa

Jak wskazano powyżej Augustyn powstanie państwa wiąże z dwoma czynnikami: społeczną naturą człowieka i grzechem pierworodnym. Obie przyczyny wywodzą się z natury i zakładają istnienie w ludzkiej naturze zła i dobra. Założenie, iż człowiek jest z natury zły, wiąże powstanie państwa wraz z całym jego aparatem przymusu z zadaniem wymuszenia na człowieku dobrego postępowania²³. Natomiast przy założeniu, że człowiek jest dobry, ale jednak czasami popełnia błędy,

²⁰ Ciceron był mówcą i politykiem działającym w okresie schyłku republiki rzymskiej. Lektura *Hortensjusza* tego autora, wywarła duży wpływ na Augustyn, który podziwiał Cicerona za wytworny styl, formę i umiejętność filozoficznego krytycznego myślenia. (H. Chadwick, Augustyn, Warszawa 2000, s. 21.)

²¹ T. Kołosowski, *Od wolności wyboru wyznania do przymusu religijnego ewolucja poglądów biskupa Augustyna z Hippony podczas schizmy donatystycznej w Afryce rzymskiej*, Piła 2000, s. 159.

²² E. Sienkiewicz, *Koncepcja państwa według św. Augustyna*, „Studia Paradyjskie” 2015, t. 25, s. 216.

²³ J. Baszkiewicz, *Myśl polityczna wieków średnich*, Poznań 2009, s. 47–48.

przyczyną powstania państwa jest wówczas społeczna natura człowieka, oraz korzyści płynące z organizacji państwa, większe możliwości realizacji powziętych celów i wykorzystania posiadanych środków²⁴. Wizja Augustyna na genezę państwa jest więc w pewien sposób dualistyczna. Z jednej strony jego powstanie uwarunkowane jest społeczną naturą człowieka a z drugiej tym, iż człowiek może czynić w życiu dobrze, kiedy kieruje się miłością, wartościami wyższymi i dobrem wspólnym²⁵. W społeczeństwie jednak ludzie nie zawsze wybierają właściwie a jako, że większość nie kieruje się wartościami powszechnie uznawanymi za dobre, czy stanowiącymi swojego rodzaju dobro wspólne, które jest dla Augustyna gwarantem właściwego funkcjonowania państwa, potrzeba władzy zwierzchniej w postaci tworu państwowego, aby stało na straży tych wartości²⁶. Według Augustyna cała ludzkość tworzy dwa przeciwstawne sobie porządki, polegające na przynależności do jednego albo drugiego. Te dwa porządki nazywa: państwem ziemskim (*civitas terrena*) i państwem bożym (*civitas Dei*)²⁷. Augustyn jednak nie utożsamiał bezpośrednio *civitas terrena* z państwem świeckim a *civitas Dei* z kościołem jako instytucją, ponieważ zarówno w jednym, jak i w drugim mogą żyć tak samo ludzie dobrzy oraz źli. Oba państwa w koncepcji Augustyna mają charakter poniekąd metafizyczny, mistyczny, a w jakimś sensie nawet symboliczny²⁸. Jednocześnie jako, że porządek w obu państwach ma się opierać na dobru i złu to Augustyn w swojej teorii ukazuje przewagę Kościoła jako pewnego rodzaju zapowiedzi tego państwa wiecznego nad państwem doczesnym²⁹. To ukierunkowanie bardziej na sprawy przekraczające jedynie doczesność nie może zamknąć człowieka całkowicie na działalność doczesną w której żyje. Wyraźne jest więc wskazanie Augustyna na priorytet wiary w kontekście ludzkich działań i dążeń. Nie wyklucza jednak działalności na rzecz *civitas* doczesnego, która również jest potrzebna, i jest obowiązkiem obywatela. Takie podejście czyni

²⁴ T. Szczech, *Państwo i prawo...*, op.cit., s. 98.

²⁵ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 156.

²⁶ T. Szczech, *Państwo i prawo...*, op.cit., s. 99–100.

²⁷ A. Kasia, *Św. Augustyn*, Warszawa 1960, s. 80.

²⁸ Ibidem, s. 81.

²⁹ Ibidem, s. 81.

myśl Augustyna bardzo uniwersalną³⁰. Tak więc augustiańską koncepcję *civitas* można zdefiniować w następujący sposób: jako zbiór, czy grupę ludzi wyznających podobne wartości złączonych jakąś wspólną więzią. Cechą państwa, jaką wymienia w tej koncepcji jest przede wszystkim jego wiecznotrwałość (istnieje pomimo śmierci poszczególnych jednostek). Państwo jest wspólnotą organiczną, to znaczy, że do dobrego funkcjonowania państwa potrzeba, aby każdy jego element dobrze funkcjonował. Takie porównanie państwa do organizmu było częstym zabiegiem autorów chrześcijańskich pierwszych wieków gdyż występowało w Piśmie Świętym³¹. Kolejną ważną cechą państwa rozwijaną i bardzo akcentowaną przez Augustyna jest zagadnienie władzy państwowej. Władza w jego ujęciu pochodzi od Boga, niezależnie od tego czy władca jest dobry czy zły³². Społeczeństwo jednak mimo to musi władzę w każdej formie uznawać i być jej posłuszne, gdyż tylko tak można zapewnić odpowiedni ład społeczny w państwie. Władza odpowiada naturalnemu porządkowi rzeczy i istniałaby nawet, gdyby człowiek nie grzeszył³³. Państwo, niezależnie od swej formy ustrojowej, w istocie ma wiele zasadniczych celów, które powinny być realizowane przez jego mieszkańców. Przede wszystkim powinno być to dążenie do dobrobytu obywateli, polepszenia ich statusu materialnego i moralnego oraz chęć rozwoju państwa³⁴. Zadaniem państwa jest również zapewnienie obywatelom bezpieczeństwa, przez odpowiedni wymiar sprawiedliwości. Władza została dana ludziom przez Boga, aby przez jej sprawowanie zapewniać ład społeczny, łagodzić ciężki los ludzi i wymierzać sprawiedliwość tym, którzy działają na szkodę tego społeczeństwa. Państwo staje się więc pewnym środkiem zapobiegawczym złu, oraz środkiem leczniczym, mającym wyrządzić zło naprawić. Jednocześnie Augustyn wymieniając takie cele państwa doskonale zdaje sobie sprawę, iż nie jest możliwe stworzenie tu na ziemi państwa doskonałego, a funkcjonujące systemy w miarę swoich możliwości

³⁰ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 79.

³¹ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op.cit., s. 175.

³² S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 156.

³³ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op. cit., s. 177.

³⁴ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op. cit., s. 185.

mają jedynie minimalizować powstawanie zła, ale nie są w stanie całkowicie go zlikwidować³⁵. Afrykański biskup jednak nie stawia przed państwem zadania zapewnienia na świecie sprawiedliwości, a raczej minimalizacji niesprawiedliwości. Państwo w jego zamyśle nie jest super *logosem* wypełniającym cały znany świat i wpływającym na wszystkie dziedziny życia. Augustyn dystansuje się raczej od ideału doskonałego państwa chrześcijańskiego na ziemi, mającego dać człowiekowi szczęście. W jego przekonaniu istnienie takiego państwa na ziemi jest raczej niemożliwe. Bardziej prawdopodobne wydaje się powołanie człowieka do osiągnięcia takiego państwa w szerszej perspektywie jego egzystencji dziejowej, to znaczy poprzez zbawienie³⁶. Człowiek żyjący w państwie wpływa na jego kształt w podobny sposób w jaki państwo wpływa na każdego indywidualnego człowieka. Augustyn pisząc o jakichkolwiek zobowiązaniach człowieka wobec państwa ma na myśli perspektywę teologiczną. Obowiązkiem człowieka jako obywatela jest przede wszystkim posłuszeństwo wobec władcy tak dobrego, który jest współpracownikiem Boga i prowadzi do Niego obywateli, jak i złego tyrana, który staje się dla ludzi prześladowcą i ciemnościem, zmuszając ich w ten sposób do wejrzenia w siebie i pokuty za grzechy³⁷. Każda władza pochodzi od Stwórcy, a władca, nawet jeśli jest zły, jest narzędziem w rękach Boga³⁸. W tym miejscu trudno jest się zgodzić z Augustynem, z uwagi na doświadczenia życia w państwie demokratycznym, jednak należy pamiętać, że dla Augustyna najważniejsza była ta perspektywa teologiczna nakierowana na dążenie do innego Królestwa, które nie mieści się w granicach politycznych. Dlatego też w taki sposób dystansował się od oceny złych władców, a jedynie czynił zalecenia pastoralno-duchowe co do tego jak człowiek może w obliczu takiej władzy postępować. Kolejnym ważnym zadaniem, jakie Augustyn stawia przed człowiekiem w relacji do państwa, jest jego ustawiczny rozwój. Bóg stworzył człowieka jako istotę potrzebującą współ-

³⁵ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 80.

³⁶ S. Jaśkiewicz, *Św. Augustyn - poszukiwanie Boga*, Katowice 2012, s. 173.

³⁷ Św. Augustyn, *Państwo Boże*, op.cit., s. 147-148.

³⁸ T. Kołosowski, *Nauka św. Augustyna o państwie*, „Saeculum Christianum” 1997, nr. 4, s.35.

noty, nawiązującą relacje z innymi, co z kolei pozwala mu tworzyć społeczeństwo. Społeczeństwo to z samej swej natury jest nakierowane na przekształcanie świata wokół siebie. Człowiek jest zaproszony przez Boga do tego aby z nim współpracować w doskonaleniu świata, a w tym pomocne ma być właśnie państwo i społeczeństwo³⁹. Powszechnym prawem, powołaniem i zarazem, obowiązkiem człowieka jest praca. Najważniejszym jej celem zdaniem Augustyna jest zapewnienie sobie środków do życia i utrzymania, zaś obowiązek pracy musi być powszechny w społeczeństwie gdyż żaden człowiek nie może stanowić ciężaru dla reszty społeczności w której żyje⁴⁰. Następnym celem jest praca na rzecz dobra wspólnego *bonum commune*. Dobro wspólne święty Augustyn rozumiał w kontekście idei arystotelesowskich, które pogłębił w myśl *Dziejów Apostolskich* i zawartemu w nich opisowi egzystowania pierwszych gmin chrześcijańskich, oraz ewangelicznemu nakazowi miłości wzajemnej⁴¹. Augustyn twierdził iż jedynostka w takim stopniu osiąga szczęście w jakim pomnaża wewnętrzne dobro. Drogą do wyrabiania owego szczęścia jest natomiast troska o dobro wspólne⁴². Im bardziej człowiek dba o dobro wspólne, niż o własne sprawy tym bardziej postępuje na drodze do doskonałości⁴³. Owe dobro wspólne było dla Augustyna kryterium, które pozwalało uznać i w pewien sposób uzasadnić istnienie społeczeństwa⁴⁴, którego działanie porównywał do działania organizmu, gdzie każdy organ musi właściwie funkcjonować aby organizm jako całość funkcjonował właściwie⁴⁵. Kiedy więc nie domaga jakaś część, to automatycznie cierpi cały organizm. Tak samo – przenosząc to na wspólnotę – kiedy cierpi

³⁹ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 156.

⁴⁰ Ibidem, s. 162.

⁴¹ W. Wesoły, *Pojęcie „dobra wspólnego” w starożytności, średniowieczu i we współczesnym nauczaniu Kościoła*, [w:] Nurt SVD 41/1(127), s. 268.

⁴² J. Krucina, *Dobro wspólne. Teoria i jej zastosowanie*, Wrocław 1972, s. 24–25.

⁴³ W. Wesoły, *Pojęcie „dobra wspólnego”...*, op.cit., s. 268.

⁴⁴ M. Sadowski, *Godność człowieka i dobro wspólne w papieskim nauczaniu społecznym (1878-2005)*, Wrocław 2010, s. 86.

⁴⁵ W. Wesoły, *Pojęcie „dobra wspólnego”...*, op.cit., s. 268.

jeden członek, to również w jakiś sposób odczuwa to całość⁴⁶. A zatem, państwo właściwie funkcjonuje tylko wtedy kiedy przestrzegana jest w nim sprawiedliwość a także kiedy obywatele przestrzegają zasady dbania o „dobro wspólne”, to znaczy kiedy wszyscy dążą do osiągnięcia wspólnotowych korzyści bardziej niż jedynie własnego interesu. Zadaniem obywateli jest więc dbanie o pomnażanie dobra wspólnego i troska o nie nawet kosztem własnego stanu posiadania, co wpływa na pozytywny i stabilny rozwój społeczności, a w dłuższej perspektywie przekłada się na korzyść każdego obywatela⁴⁷. Kolejnym celem, jaki biskup Hippony wyznacza państwu, *a którego realizacja musi być również udziałem wszystkich*, jest dążenie do trwałego pokoju. Pokój rozumiany jako stan ducha, który daje Bóg jest moralnym dążeniem każdego człowieka, natomiast pokój w wymiarze ziemskim winien być celem państwa i jego obywateli. O ile państwo może obejść się bez sprawiedliwości (jest wtedy podobne do bandy zbójców⁴⁸, ale ostatecznie nie przeszkadza mu to w jego istnieniu), o tyle nie może funkcjonować bez trwałego pokoju⁴⁹. Aby dopełnić całkowicie augustiański obraz państwa należy odnieść się do samego autora, gdyż wiele z wyrażanych przez niego opinii i poglądów wynika z jego osobistych doświadczeń. Studiując pisma Augustyna dotyczące państwa, można odnieść wrażenie, że było ono dla niego uosobieniem tego, co złe. Jednak, kiedy jego poglądy skonfrontuje się z jego osobistymi losami i odniesie do całości napisanych tekstów, widać wyraźnie, że państwo jawi się w nich jako lek łagodzący panujący grzech⁵⁰. Ma ono za zadanie troszczyć się o najbiedniejszych, być humanitarnym i sprawiedliwym, przez system prawa i nakazów regulować stosunki między ludźmi oraz zapewniać trwałą pokój⁵¹. W naturalny sposób również obywatele tworzący strukturę państwa posiadają swoje powinności i prawa

⁴⁶ Ibidem, s. 268–269.

⁴⁷ E. Sienkiewicz, *Koncepcja państwa...*, op.cit., s. 210.

⁴⁸ Jest to słynna maksyma świętego Augustyna: Państwo bez sprawiedliwości podobne jest do bandy zbójców. (Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty 2002, s. 148.)

⁴⁹ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 84.

⁵⁰ Ibidem, s. 71.

⁵¹ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op.cit., s. 198.

względem niego⁵². Można więc powiedzieć, że każdy z wymienionych przez Augustyna obowiązków obywatela względem doczesnego *civitas*, mimo upływu lat nie stracił na swojej aktualności, gdyż marzeniem i pewnym ideałem dzisiejszych państw również jest aby współcześni kierowali się wskazanymi ponad piętnaście wieków temu przez świętego zasadami, wyznaczającymi ich stosunek wobec całej wspólnoty.

Prawa i obowiązki człowieka względem Kościoła

Koncepcja Augustyna dotycząca Kościoła i państwa była doskonałona i kształtowana przez prawie całe jego życie. Ostatecznie jednak uległa zmianie w końcowym jego etapie kiedy pisał swoje niewątpliwie największe dzieło *O Państwie Bożym (De civitate Dei)*. Widząc liczne ataki barbarzyńców i pod ich naporem upadający rzymski porządek państwowy, mając świadomość skończoności ludzkiego bytowania na ziemi oraz nieuchronność zbliżającej się śmierci, jego myśli biegną ku wiecznej Bożej rzeczywistości nadprzyrodzonej. Z tej perspektywy państwo ziemskie nie ma dla niego żadnego znaczenia, a jego przetrwanie, jeśli w ogóle ma to nastąpić upatruje nie w instytucjach, kulturze, architekturze, czy obyczajach, ale jedynie w cnotach i moralności cechującej prawdziwych rzymian⁵³. Staje się dla niego jasne, że jedynym państwem, o które warto zabiegać jest wieczne państwo Boże⁵⁴. Kościół katolicki, jako ten instytucjonalny i historycznie uwarunkowany jest dla Augustyna królestwem niebieskim, lecz w nim także żyją ludzie dobrzy i źli. Pojęcie *Civitas Dei* wykracza daleko poza ramy ziemskiego kościoła, i mogą należeć do niego ludzie, nienależący do formalnego kościoła, a także odwrotnie mogą nie być nimi ci, którzy do niego należą⁵⁵. Kościół ziemski jest jednak najdoskonalszym i najbliższym ideałowi ucieleśnieniem społeczności ludu Bożego. W wymiarze eklezjalnym niewątpliwie Kościół jest jedyną drogą do zbawienia. To on udziela

⁵² S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op. cit., s. 189.

⁵³ W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op.cit., s. 245–246..

⁵⁴ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 39.

⁵⁵ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 158.

sakramentów, jest mistyczną wspólnotą z Bogiem, w nim znajdują miejsce wszyscy, którzy szczerze poszukują Boga niezależnie od swojej kondycji moralnej⁵⁶. Społeczności Kościoła i społeczności państwa wykluczają się wzajemnie, i nie jest możliwe, aby kiedykolwiek się one połączyły. Muszą natomiast wzajemnie koegzystować. Oba państwa łączy człowiek, który ze względu na swoją strukturę materialną potrzebuje do życia podstawowych dóbr, w celu, których wspólnego pozyskiwania powstało państwo⁵⁷. Jednak obie instytucje nie mogą się obejść bez siebie wzajemnie, ponieważ ludzie kościoła również potrzebują dóbr doczesnych - potrzebują więc państwa⁵⁸. Człowiek natomiast tak samo jak posiada pewne powinności względem społeczności stanowiącej wspólnotę państwa doczesnego, tak samo posiada je względem tej społeczności która, wykracza poza doczesność tworząc Kościół. Najważniejszą z powinności względem wspólnoty Kościoła, jak podkreślał Augustyn, jest obowiązek budowania jedności. Przede wszystkim jedności wiary, która spaja „Mistyczne ciało Chrystusa”⁵⁹. Kościół jako wspólnota *civitas Dei* ma opierać się na miłości, pokoju i sprawiedliwości – gdyż te są cechami samego Boga⁶⁰. Kierowanie się tymi wartościami jest dla obywatela państwa Bożego najważniejsze. Gdyż od kierowania się nimi zależy pomyślność społeczeństwa. Człowiek kościoła jak pisze Augustyn ma obowiązek czynienia sprawiedliwości w instytucjach publicznych⁶¹. W kwestii prawa natomiast zauważa, że w obliczu prawa Bożego każde ludzkie prawo jest podrzędne. Prawo Boże jest więc w jego ujęciu ponad jakimkolwiek prawem ludzkim. Prawo państwowe natomiast powinno wynikać z prawa Bożego, a jeśli tak nie jest, to nie może stać nad prawem Bożym, ale jedynie je uzupełniać⁶². Prawo zostało nadane człowiekowi, aby w jakiś sposób okiełznać jego grzeszną naturę. Obowiązkiem człowieka jako obywatela i to zarówno

⁵⁶ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 119.

⁵⁷ E. Gilson, *Wprowadzenie do nauki świętego Augustyna*, tłum. Z. Jakimiak, Warszawa 1953, s. 231.

⁵⁸ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg...*, op.cit., s. 195–196.

⁵⁹ Ibidem, s. 194.

⁶⁰ T. Szczech, *Państwo i prawo...*, op.cit., s. 138.

⁶¹ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 132.

⁶² W. Kornatowski, *Społeczno-polityczna...*, op.cit., s. 245.

względem Kościoła, jak i państwa jest przestrzeganie prawa. W wypadku Kościoła jest to prawo które nakierowuje człowieka na życie wieczne a więc jego przestrzeganie tym bardziej jest konieczne⁶³.

Zakończenie

W *De civitate Dei* święty Augustyn pokazuje jasno dysonans między państwem ziemskim i państwem Bożym, który widać w użytych przez niego terminach: *civitas Dei et civitas terrena*⁶⁴. Każde *civitas* ma określone zadania, i cele ale również każda z owych społeczności zobowiązuje swoich obywateli do realizacji względem niej pewnych powinności. Większość opracowań dotyczących tej tematyki skupia się głównie na relacjach państwa i Kościoła lub ewentualnie na zadaniach jakie święty Augustyn stawia państwu i Kościołowi w swoich dziełach. Istnieje znacznie mniej pozycji, które opisują jakie są zadania człowieka jako obywatela, czy rodziny jako tej pierwszej zbiorowości, względem obu tych rzeczywistości. Celem niniejszego artykułu było ukazanie zadań i powinności jakie święty stawia przed rodziną i człowiekiem jako obywatelem wyżej wspomnianych społeczności. Powyższa refleksja oczywiście nie wyczerpuje całości podjętej problematyki, a jedynie dotyka tematu, otwierając jednocześnie nowe bardzo ciekawe perspektywy badawcze dotyczące chociażby takich zagadnień jak pojęcie „dobra wspólnego”. Co jednak najważniejsze artykuł dowodzi, iż myśl społeczna Augustyna jest wciąż żywa i aktualna, warta badania i dalszego zgłębiania przez współczesnych.

Bibliografia

- Baszkiewicz, J., *Myśl polityczna wieków średnich*, Poznań 2009.
Chadwick H., *Augustyn*, Warszawa 2000.
Cremona C., *Augustyn z Hippony. Rozum i wiara*, Warszawa 1993.

⁶³ J. Ratzinger, *Lud i Dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele. Rozprawa doktorska oraz inne opracowania nauki Augustyna i teologii ojców Kościoła* (Opera Omnia, t. I), tłum. W. Szymona, Lublin 2014, s. 378–379.

⁶⁴ S. Józwiak, *Państwo i Kościół...*, op.cit., s. 81–83.

- Gilson E., *Wprowadzenie do nauki świętego Augustyna*, tłum. Z. Jakimiak, Warszawa 1953.
- S. Jaśkiewicz, *Św. Augustyn - poszukiwanie Boga*, Katowice 2012.
- Jóźwiak S., *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2004.
- Kołosowski T., *Od wolności wyboru wyznania do przymusu religijnego ewolucja poglądów biskupa Augustyna z Hippony podczas schizmy donatystycznej w Afryce rzymskiej*, Piła 2000.
- Kołosowski T., *Nauka św. Augustyna o państwie*, „*Saeculum Christianum*” 1997, nr. 4, s. 33–41.
- Kornatowski W., *Społeczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa 1965.
- Kowalczyk S., *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Lublin 2007.
- Krucina J., *Dobro wspólne. Teoria i jej zastosowanie*, Wrocław 1972.
- Pastuszka J., *Ideał państwa chrześcijańskiego według św. Augustyna*, Lublin 1931.
- Ratzinger J., *Lud i Dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele*. Rozprawa doktorska oraz inne opracowania nauki Augustyna i teologii ojców Kościoła (Opera Omnia, t. I), tłum. W. Szymona, Lublin 2014.
- Sadowski M., *Godność człowieka i dobro wspólne w papieskim nauczaniu społecznym (1878–2005)*, Wrocław 2010.
- Salij J., *Rozmowy ze świętym Augustynem*, Poznań 1985.
- Sienkiewicz E., *Człowiek w myśli św. Augustyna*, „*Teologia w Polsce*” 2011, 5(2), s. 259-272.
- Sienkiewicz E., *Koncepcja państwa według św. Augustyna*, „*Studia Paradyskie*” 2015, t. 25, s. 201–220.
- Szczech T., *Państwo i prawo w doktrynie św. Augustyna, Marcina Lutra i Jana Kalwina*, Łódź 2006.
- Wesoły W., *Pojęcie „dobra wspólnego” w starożytności, średniowieczu i we współczesnym nauczaniu Kościoła*, [w:] *Nurt SVD* 41/1(127).
- Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty 2002.
- Św. Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak, Kraków 2009.